

**BAR HEBRAEUS'UN KRONOGRAFYASI'NDA DENİZLER BAHSİ
(Akdeniz-Kızıldeniz-Basra Körfezi-Karadeniz)***

Murat ÖZTÜRK**

Öz

Süryânî tarihçi, filozof, edip ve tabip Bar Hebraeus (Ebü'l-Ferec) 1225 yılında Malatya'da dünyaya gelmiştir. Babası Malatya yakınlarındaki İbrâ Köyü'nden olduğu için yazar İbnü'l-İbrî lâkabıyla tanınmaktadır. 30 Temmuz 1286'da günümüzde İran sınırı içinde bulunan Merâga kentinde vefat eden müellifin Süryânîce kaleme aldığı *Kronografya (Târîhu'z-zamân)* isimli eseri umumî bir tarih olup yaratılıştan 1286 yılına kadar gelen olayları ihtiva etmektedir. Bu çalışmada İslâmiyet'in doğuşundan XIII. yüzyılın sonlarına kadar Ebü'l-Ferec'in Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Karadeniz'de yaşanan bahrî hadiseler yanında, Bizans İmparatorluğu ve İslâm-Türk devletleri arasındaki mücadeleler, savaşlar, çıkarmalar ve yapılan ticârî faaliyetler hakkında verdiği rivayet ve bilgilere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ebü'l-Ferec, Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Karadeniz.

THE SEAS in BAR HEBRAEUS CHRONOGRAPHY

(Mediterranean-Red Sea-Persian Gulf-Black Sea)

Abstract

Assyrian historian, philosopher, doctor and physician Bar Hebraeus (Abu'l-Faradj) was born in 1225 in Malatya. Since his father was from the village of 'Ibrâ, near Malatya, the author was known with the nickname Ibn al-'Ibrî. The author passed away on July 30, 1286 in the city of Marâgha, which is now in the Iranian border. His work *Chronography (Ta'rikh al-zaman)*, which he wrote by Syriac, is a public history and includes events from creation until 1286. In this study, from the birth of Islam to the end of the 12th century naval events in the Mediterranean, Red Sea, the Persian Gulf and the Black Sea, as well as the struggles, wars, invasions and commercial activities between the Byzantine Empire and the Muslim states will be mentioned according to Abu'l-Faradj's narratives and informations.

Key Words: Abu'l-Faradj, Mediterranean, Red Sea, Persian Gulf, Black Sea.

* Bu çalışma 14 Kasım 2018 tarihinde Malatya'da düzenlenen *Gregory Abû'l-Farac [Bar Habraeus] Çalıştayı'*nda sunulan metnin genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı; ozturkmmk@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5633-9578.

649-1286 (1292^{***})

Tarih ilmi, denizlerde verilen mücadelelerin ne kadar haklı sebeplere dayandığına işaret eden olaylar ve delillerle doludur. İslâmiyet'in VII. yüzyılda Suriye, Mısır, İran ve Kuzey Afrika'da, VIII. yüzyılın ilk çeyreğinde İspanya'da hızlı bir şekilde yayılması ve Türklerin XI. yüzyılda Anadolu'nun kapılarını açmasıyla Akdeniz havzası, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Karadeniz Bizans İmparatorluğu ile Müslüman devletlerin mücadele sahası hâline geldi. Bu bağlamda Ebü'l-Ferec'in Süryânîce kaleme aldığı eser, denizcilik anlamında farklı bakış açılarını beraberinde getirmekle birlikte İslâm kaynaklarının verdiği bilgileri de tasdik eder mahiyettedir.

Ebü'l-Ferec *Kronografya*'sında¹ denizlerle ilgili ilk olarak Arap ordusunun kumandanı olan devrin [Suriye Vâlisi]^{****} Muâviye'nin, Hz. Osman [644-656] döneminde Filistin'deki Kayseriyye'nin önünde karargâhını kurarak şehri karadan ve denizden muhasara ettiği, Romalıların ise 7.000 kayıkla şehirden kaçmasından sonra kentin cizyeye bağlandığı bilgisini vermektedir (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 179). Yine Hz. Osman devrinde 649 yılında Bizans'ın kontrolünde bulunan Kıbrıs Adası'na yapılan bir donanma saldırısından bahseden müellif, düzenlenecek sefer için Muâviye'nin İskenderiye'den 1.700 gemi getirttiğini ve Kıbrıs'a çıkarma yapan Müslüman Arapların büyük bir ganimet topladığını da kaydeder (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 180; Öztürk, 2012: 22; Beihammer, 2004: 47-68). Muâviye daha sonra Suriye kıyısında yer alan son Bizans kalesi konumundaki Arvad [Arados] Adası'nı zapt etmiş ve buradaki halkı adadan çıkartmıştır (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 181; Öztürk, 2012, 24; Conrad, 1992: 317-401).

Kıbrıs'a ikinci bir sefer yapıldığı zaman ise Lapahhus [Lapithos] şehrindeki altın ve gümüş ganimet olarak ele geçirildi; aynı yılda, yani 654'te Kos, Rodos ve Girit adalarına seferler yapıldı. Ebü'l-Ferec'in kaydına göre; Rodos'un Müslüman Araplar

*** Eser Süryânîce umumî bir tarih olup yaratılıştan 1286 yılına kadar gelen olayları ihtiva etmektedir. Esere adı bilinmeyen bir müellif tarafından 1297 yılına kadar gelen bir zeyl yazılmıştır. Türkçe tercümesi yapılan nüsha içinde olması hasebiyle 1292 yılına kadar denizlerle ilgili anlatılan bahisler çalışmaya dâhil edilmiştir.

¹ Ebü'l-Ferec (Barhebraeus), *Chronicon Syriacum*, Yay. P. Bedyan, Paris 1890; İngilizce trc. E. W. Budge, *The Chronography of Gregory Abu'l-Faraj*, I-II, London 1932; İngilizceden Türkçeye trc. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, Ankara 1999. Yazarın hayatı ve eserleri hakkında bkz.: Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-İbrâ", *DİA*, XXI, 92-94. Selçuklu tarihindeki yeri ve önemi hakkında bkz.: Fatma İnce, "Gregory Abû'l-Farac'ın Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu 17-19 Kasım 2017*, I, Ankara 2018, s. 79-91.

**** Ebü'l-Ferec yapıtını kaleme alırken kişi, bölge, şehir vb. bazı özel adlar hususunda tanımlamalara gitme ihtiyacı duymamıştır. Çalışmayı okuyanların zihinlerinde karışıklığa mahal vermemek adına ilgili özel isimlerin önünde ya da arkasında bazı açıklama ve ifadeler makaleyi hazırlayan yazar tarafından köşeli parantez içinde belirtilmiştir.

Bar Hebraeus'un Kronografyası'nda Denizler Bahsi (Akdeniz-Kızıldeniz-Basra Körfezi-Karadeniz)

tarafından ele geçirilmesinden sonra adadaki 3.000 yük tunç ağırlığındaki büyük heykel [Helios/Colossus]² Yahudi bir tâcire satıldı (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 181).

Ebü'l-Ferec'in *Tarih*'inde 657 yılı olayları arasında zikrettiği ve Müslüman Araplar açısından bir dönüm noktası olan Zâtü's-Savâri [Direkler] Savaşı'na³ da değinilmektedir. Yazarın kaydına göre; Konstantinopolis için fetih hazırlıkları içerisinde bulunan Muâviye'nin gemileri Bizans'ın iki fedaisi tarafından yakılınca Muâviye duruma çok hiddetlenmiş ve derhâl sefer faaliyetlerini başlatmıştır. Bunun üzerine, Abu al-Ur'u [Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh (?)] ordusu ile Bizans üzerine göndermiş ve iki taraf Antalya açıklarında Fenike'de karşı karşıya gelmiştir. [Bizans İmparatoru II.] Konstans [641-668] ertesi gün yapılacak savaş öncesinde rüyasında kendisini Selânîk'te görmüş ve düşünüyü yorumlayan şahıs ona şöyle demişti: "Keşke uyumasaydınız ve bu rüyayı görmeseydiniz. Çünkü 'Selânîk' kelimesinin mânâsı zaferi başkasına verendir." Nitekim yorumcunun dediği gerçekleşerek Bizanslılar bu savaştan mağlup ayrılmıştır. II. Konstans'ın savaşın nihayetinde büyük bir zorlukla Sicilya'ya kaçabildiği ve Bizanslılardan 20.000 kişinin boğularak sular üzerinde sürüklendikleri de müellif tarafından kaydedilir (657) (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 182). Yazar, Arapların İstanbul üzerine tekrar hareket etmelerini önlemek adına Bizans'ın onlara altın verdiğini ve üç sene müddetle barış yapıldığını da zikreder (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 182). 686 yılında ise [Emevî Halifesi] Abdülmelik⁴ b. Mervân [685-705] ile [Bizans İmparatoru II.] Iustinianos [685-695 ve 705-711] arasında bir anlaşma yapıldı. Akde göre;⁵ Kıbrıs Adası müşterek⁶ mülk sayılacak, yarısı Bizans'a diğer yarısı ise Müslüman Araplara vergi verecekti (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 187).⁷

² Colossus olarak da bilinen Helios, eski Yunan mitolojisinde güneş tanrısı olarak kabul edilir. Helios hakkında bkz.: Kathleen N. Daly, *Greek and Roman Mythology*, New York 2009, s. 64; Murat Öztürk, *Fâtımîler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 24; Lawrence I. Conrad, "The Arabs and the Colossus", *Journal of the Royal Asiatic Society* 6, (1996), s. 165-187.

³ Bu savaş hakkında bkz.: Yüsuf 'Abbâs Hâshmî, "Dhātu's-Sawârî: A Naval Engagement between the Arabs and Byzantines", *Islamic Culture* 6, (1961), s. 55-64; Andreas N. Stratos, "The Naval Engagement at Phoenix", *Charanis Studies, Essays in Honor of Peter Charanis*, New Brunswick-New Jersey 1980, s. 229-247; Vassilios Christides, "The Naval Engagement of Dhât as-Sawârî A. H. 34/ A. D. 655-656 A Classical Example of Naval Warfare Incompetence", *Byzantina* 13/2, Selânîk 1985, s. 1331-1332; Murat Öztürk, "Zâtü's-Savâri", *DİA*, XLIV, 152-153.

⁴ Kaynak eserde bu isim Abdullah olarak geçmektedir.

⁵ Bu anlaşma hakkında bkz.: Öztürk, *a. g. e.*, s. 29; R. J. H. Jenkins, "Cyprus between Byzantium and Islam A. D. 685-965", *Studies Presented to D. M. Robinson* 2, ed. G.E. Mylonas-D. Raymond, 1006-1014, Saint Louis, Mo: Washington University 1953, s. 59-66.

⁶ İki taraf arasında adanın müşterek olması hususunda bkz.: Costas P. Kyrris, "The Nature of the Arab-Byzantine Relation in Cyprus from the Middle of the 7th to the Middle of the 10th Century A. D.", *Graeco-Arabica-First International Congress on Grek and Arabic Studies III*, Atina 1984, s. 149-175.

⁷ Müellife göre Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân 13 yıl 6 ay halifelik yapmıştır. Sulh şartlarını yerine getirmeyen II. Iustinianos'un yaptıkları hakkında bkz.: *a. g. e.*, I, 188.

MURAT ÖZTÜRK

Emevî Devleti'nin [661-750] müessisi Muâviye tarafından İstanbul'a yapılan seferlere değinmeyen Ebü'l-Ferec, Emevî tahtına çıkan Süleyman'ın [b. Abdülmelik (715-717)] İstanbul'a karşı harekete geçmek için Mesleme'yi [b. Abdülmelik (ö. 739) (?)] görevlendirdiğine ve hazırlıkların ardından yapılan sefer hakkında bilgi vermektedir. Müellifin kaydına göre; Mesleme, İstanbul öncesinde Rodos ve Pergamos'u ele geçirmiş ve çok fazla ganimet elde etmiştir. İstanbul'a yapılacak sefer için ise 5.000 gemi 200.000 asker haricinde 12.000 işçi, 6.000 deve, 6.000 merkep, erzak, silah, mühimmat ve harp aletleriyle yüklenerek kumandanlığa Ömer b. Hubeyre [ö. 110/728] getirilmiştir. Bunların yanında kendi istekleri ile hareket eden ve kendi masraflarını kendileri karşılayan, yani Allah yolunda gaza eden 30.000 mücahit de yola çıkmıştır. Böylece Müslüman Araplar biri deniz diğeri de karayolu olmak üzere iki kol hâlinde hareket etmişlerdir. Bizans ordu kumandanı Leo, Mesleme b. Abdülmelik'i bir şekilde aldatmış ve iç mücadelelerden başarılı bir şekilde çıkarak 24 yıl hüküm süreceği Bizans'ın başına geçmiştir. Mesleme her ne kadar İstanbul'un karşısında 4.000 kişi ile konuşlandı ise de İmparator [III.] Leon [717-741] Bulgarlar vasıtası ile onun adamlarının birçoğunu öldürmüştür. Karada şehir halkı ile Bulgarlar, denizde ise Bizans gemileri Araplara hücum etmişler ve bastıran kış koşulları durumu daha da güçleştirmiş ki, Araplar açlık yüzünden gemilerinin ziftlerini yer hâle gelmişlerdir. Süleyman b. Abdülmelik'in vefatından sonra tahta geçen Ömer b. Abdülaziz [717-720] ise Mesleme'ye geri dönmesi emrini vermiştir. Müslüman Arapların geri dönüşü sırasında Bizanslılar onlara çok büyük zayıat verince bu durum Ömer b. Abdülaziz'in öfkelenmesine sebep olmuştur (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 192-194).⁸

Müellif, Müslümanların denizlerdeki faaliyetleri bağlamında Abbâsî Halifeleri [750-1258] dönemindeki girişimlere de eserinde kısaca yer vermiştir. Bu kayıtlara göre, [Abbâsîlerin ünlü halîfesi] Hârûnürreşid [786-809] döneminde Müslüman Araplar, Bizans topraklarına, deniz kıyılarına sefer düzenlediler ve büyük ganimetler elde ettiler (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 205).⁹

⁸ Emevîlerin İstanbul'a yaptığı bu sefer hakkında bkz.: Öztürk, *a. g. e.*, s. 32-33; E. W. Brooks, "The Campaign of 716-718 from Arabic Sources", *Journal of the Hellenic Studies* 19, (1899), s. 19-31; R. Guiland, "L'Expedition de Mesleme contre Constantinople 717-718", *Etudes Byzantines*, Paris 1959, s. 89-112; Vassilios Christides, "The Second Arab Siege of Constantinople (717-718?): Logistics and Naval Power", *Bibel, Byzanz und Christlicher Orient*, ed. D. Bumazhnov, E. Grypeou ve diğerleri, Levuen-Paris-Walpole 2011, s. 511-535.

⁹ Krş: Öztürk, *a. g. e.*, s. 43 dipnot 209. Ebü'l-Ferec (*a. g. e.*, I, 223) Abbâsî dönemindeki denizcilik hakkında ilginç bir bilgiyi daha aktarmaktadır. Yazarın kaydına göre; Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh, Fırat ve Dicle'de korsanlık yapan haydutlara karşı Mısırlıların denizde balık gibi yüzmelerinden ve deniz harplerine alışık olmalarından istifade ederek Zut korsanlarının tamamen ortadan kaldırılmasını sağladı. Burada şu duruma dikkat çekmekte fayda bulunmaktadır; Emevî Devleti'nin yönetim merkezi Dimaşk idi, Abbâsî Devleti kurulduktan sonra ise yönetim merkezi Bağdat'a taşındı; yani yeni hilâfet Akdeniz'in kıyısından Asya'nın iç kesimlerine yerleşince bu durum doğal olarak Abbâsîlerin denize göreceli olarak yabancı kaldıklarını göstermektedir.

Bar Hebraeus'un Kronografyası'nda Denizler Bahsi (Akdeniz-Kızıldeniz-Basra Körfezi-Karadeniz)

[Abbâsî Halifesi] Mu'tasım [Billâh (833-842)] devrinde ise Bahreyn Denizi'nde (Basra Körfezi) bir mil boyunda bir balığın ortaya çıktığını ve bu balığın üç ay boyunca denizi altüst ettiğini kaydeden Ebü'l-Ferec, inci çıkarmak için denize dalanların iş yapamaz olduklarını ve nihayetinde Allah'ın küçük bir balık gönderip bu balığın kulağından girerek ölümüne sebep olduğu gibi ilginç bir rivayeti de aktarmaktadır (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 223).

840 yılında yaşanan doğal felâketlere değinen Ebü'l-Ferec, Bizanslıların bu yılda deniz yolu ile Antakya'ya geldiğini ve tâcirleri soyup ahaliyi esir ettiğini belirtirken [Abbâsî Halifesi] Mu'tasım'ın emri ile limanın içine bir kale [garnizon] yapıldığını ifade etmektedir (Ebü'l-Ferec, I, 1999, 229). 900 yılında Kilikya'daki ordu kumandanı Vâsif isyan edip deniz yolu ile kaçmak için girişimlerde bulununca, [Abbâsî Halifesi] Mu'tazîd [Billâh (892-902)] Arapların kullandığı bütün gemilerin yakılmasını emretmiştir. Halbuki Tarsus şehri Arapların yaptıkları deniz akınlarıyla bilinmekte idi ve alınan bu karar Bizans'ın oldukça işine yaramıştır.¹⁰

İki Hıristiyan ülkenin mücadelelerini de ele alan yazar; Bulgar [Çarı] Simeon'un [893-927] İstanbul'a hücum ederek Makedonya'yı yaktığını kaydetmektedir. [Bizans İmparatoru] Romanus [920-944 yılları arasında hüküm süren I. Romanos Lakapenos] ve Bulgar Simeon'un nihayetinde deniz üzerinde buluşarak aralarındaki düşmanlığı sonlandırdıklarını da belirtmektedir (937) (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 255).

Bizans İmparatoru I. Romanos Lakapenos oğullarının ihanetine uğrayarak iktidardan uzaklaştırılınca (920-944), VII. Konstantinos tahta tek başına sahip oldu. Bu devirde Müslümanlara karşı yapılan savaşları Nikephoros Phokas yürütmüştü. Bu dönemdeki saldırılar hakkında müellif şu bilgiyi aktarmaktadır; "956 yılında Bizanslılar en önemli deniz üslerinden biri olan Tarsus'a çıkarma yaptılar. Şehri talan edip 1.800 muharibi öldürdüler ve geri döndüler." (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 259).

957 yılında peşi sıra yaşanan âfetler sonrasında Basra Körfezi'nin sularının çekildiğine, 300 arşın kadar alçaldığına değinen Ebü'l-Ferec evvelden görünmeyen kaya ve adaların meydana çıktığını zikretmektedir (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 259).

1007 yılında ise yine tabîi âfetler sonucu Basra Körfezi'nde büyük gemilerin battığı yazar tarafından kaydedilmektedir.¹¹

Bizans İmparatoru IX. Konstantinos [1042-1055] döneminde Rusların denizden İstanbul'a saldırısı hakkında bilgi veren Ebü'l-Ferec, 1044 yılında Slavların yani Rusların karadan ve denizden İstanbul'a sefer düzenlediklerini, Bizans'ın ise Tanrı'nın yardımıyla Rusların gemilerini tutuşturup yakmaya muvaffak olduğunu zikreder.¹²

Müellif, Müslümanların denizlerdeki faaliyetleri bağlamında Türk-İslâm Devleti Selçukluların da girişimlerine eserinde kısaca yer vermektedir. İlk kayıt olarak ise 1070

¹⁰ Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, I, 246. 883 yılında yaşanan başka bir isyan hadisesinde denizden yararlanan ve iç isyanlarda denizcilik gücünü kullanan iktidar hakkında bkz: *a. g. e.*, I, 240.

¹¹ Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, I, 279. 1033 yılında gerçekleşen benzer facialar ve yaşanan neticeler için aynı eserin 291. sayfasına bakınız.

¹² Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, I, 301. 1043 yılındaki Bizans-Rus deniz savaşı hakkında çağdaş Bizans tarihçisi Mikhail Psellos'un (*Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Türkçe trc. Işın Demirkent, Ankara 1992) eserine bakınız.

yılında [ünlü Selçuklu komutanı] Afşin'in [ö. 1078 sonrası (?)] Bizans diyarında ilerleyerek İstanbul surlarının önündeki deniz kıyıları üzerinde çadırlarını kurduğunu belirten Bar Hebraeus, Afşin'in akımlarını sürdürdüğünü de belirtmektedir.¹³

Kronografya' da 1071 yılında Mısır'a [yani Fâtımî Devleti'ne (909-1171)] Cezireyi Sicilya emîrinin ihanet etmesi sebebiyle adanın Frankların eline geçtiği belirtilmektedir.¹⁴

1072 yılında uzun bir müddetten beri [Büyük Selçuklu Sultanı olan] kardeşinin [Alparslan'ın (ö. 1072)] ölüm haberini bekleyen Karut/Kaurath [Kavurt Bey], onun ölmüş olduğu bilgisini aldığı anda Kirman'dan hareket etti ve kış mevsiminde denize [Basra Körfezi] inerek Şiraz'a geldi. Horasan'a gidince kardeşinin oğlu Melikşah'a harp açmak üzere bir ordu topladı. Yeğeni de amcası ile savaşmak üzere hazırlandı (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 326). Kavurt'un bu hızlı hareketi iç mücadeleler için denizin kullanılması bağlamında mühim bir örnektir.

Nicephorus Botanicus [Bizans İmparatoru III. Nikephoros Botaneiates (1078-1081)]¹⁵ 1077 yılında Kıbrıs Adası'na ve Antakya'ya hâkim olmuştu (Ebü'l-Ferec, I, 1999: 328).

Haçlı Seferlerinin başlaması ile Batı'dan Doğu'ya harekete geçen senyörler, kumandanlar ve birlikler hakkında malumat veren yazar, Haçlıların Doğu Akdeniz sahil kesimlerindeki faaliyetleri hakkında etraflıca bilgi sunmaktadır. 1104 yılındaki [Raymond de] St. Gilles'in¹⁶ Tarsus ve Trablus'u ele geçirme faaliyetlerinin yanı sıra deniz yolu ile gelen başka bir kontun Akkâ'yı kuşattığını belirtmektedir. Bununla birlikte Urfa'nın da Haçlılar tarafından alındığına da değinir.¹⁷

1121 yılında İstanbul'un Yunanlı Kralı [Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos, 1118-1143] Artukoğlu¹⁸ İlgazi'ye [1106-1122] şu haberi gönderdi: "*Dikkat edin! Suriye'ye denizden büyük bir ordu geliyor. Bu orduyla savaşmak üzere hazırlan, ihtiyacın varsa 30.000 adam göndererek sana yardım edebilirim.*" Bunun üzerine İlgazi süratle harekete geçti ve

¹³ Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, I, 320. XI. yüzyılın en tanınmış Selçuklu beylerinden Afşin hakkında bkz.: Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları: Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Ankara 1990, s. 18-32; Faruk Sümer, "Afşin", *DİA*, I, 440-441.

¹⁴ Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, I, 325. Sicilya'nın kaybedilişi ve İfrikiye'de yürüttükleri faaliyetler hakkında bkz.: Öztürk, *a. g. e.*, s. 127-128, dipnot 76; Zeki Can Hırçın, *Sicilya Normanları'nın Kuzey Afrika'ya Düzenlediği Deniz Aşırı Seferler ve Deniz Gücü (483-548/1091-1154)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

¹⁵ Müellif burada II. Nikephoros Phokas (963-969) ile III. Nikephoros Botaneiates'i karıştırmış görünmektedir. Nitekim, II. Nikephoros Phokas zamanında Kıbrıs 965 yılında, Antakya 969 yılında ele geçirilmiştir. Bkz.: Işın Demirkent, "Bizans", *DİA*, VI, 236.

¹⁶ Saint Gilles'in yaptığı faaliyetler ve kendisinin ölümünden sonra 1109 yılında kurulacak Trablus Kontluğu hakkında bkz.: Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 97-100; Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XVI, 531.

¹⁷ Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, II, 343. Urfa-Haçlı Kontluğu hakkında bkz.: Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146)*, Ankara 1974, I-II.

¹⁸ Diyarbakir ve Mardin çevresinde 1102-1409 tarihleri arasında hüküm süren bu Türkmen hânedanı hakkında bkz.: Coşkun Alptekin, "Artuklular", *DİA*, III, 415-418.

Bar Hebraeus'un Kronografyası'nda Denizler Bahsi (Akdeniz-Kızıldeniz-Basra Körfezi-Karadeniz)

limanları zapt ederek birçok Haçlıyı öldürdü; bunlardan hayatta kalanlar Frank diyarına döndüler (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 357).

1139 yılında [Dânişmendli]¹⁹ Malatya Emîri Melik Muhammed [1134-1143] Kilikya'ya gitti, Bahgai [Feke]²⁰ ve Gabnupirath [Gabon]²¹ kalelerini ve Pontus [Karadeniz] sâhili üzerindeki Kasinos [?] ülkesini ele geçirdi. Buradaki bütün halkı yağma ederek esir aldı ve hepsini köle olarak sattı (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 375).

Ebü'l-Ferec II. Haçlı Seferi²² hakkında şunları kaydetmektedir: *"Franklar Urfa'nın uğradığı felâketi haber alınca son derece müteessir oldular ve İtalya'dan birçok ordular geldiği gibi, Almanya Kralı Konrad 90.000 atlı ile Arapların Fonis (Louis) dedikleri Fransa Kralı 50.000 atlı ve sayısız piyade ile gelmişlerdi. Bizanslıların ihanetine vâkıf oldukları için İstanbul'a karşı harp ilân ettiler. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos (1143-1180) bunlara birçok altın verdikten sonra kendilerine rehberlik edeceğine dair yemin etti. Fakat Haçlıları susuz dağlara sevk eden rehberler vererek onlara doğrudan ihanet etti. İçlerinden binlercesi susuzluktan öldü ve atları da aynı şekilde helâk oldu. Türkler haber aldıkları bu Haçlı birlikleri üzerine yürüdüler ve onları imha ettiler. Türklerin memleketleri Franklardan aldıkları ganimetler ile dolmuştu. Kaçabilen Franklar ise Pontus sahiline vardıklarında Bizanslılar buğdaya kireç karıştırarak onlara verdiler. Bu ekmepleri yiyenler ise öldüler."*²³

1157 yılında ise Antakya hâkimi Prayns [Renaud de Chatillon] Bizanslılarla beraber olan Kıbrıs'a gitti; bütün adayı ve ceziredeki insanları, koyunları, öküzleri, beygirleri, diğer malları eline geçirdi. Bunlar sahile indirilince Kıbrıslılar kendilerini ve hayvanlarını kurtarmak için altınlar verdiler, Franklar da adalılara ait hazineyi götürmekle beraber bunları yerinde bırakmışlardı. Franklar piskopos ve diğer din adamları ile valileri rehine olarak Antakya'ya götürdüler. Ele geçirilen şahıslar için fidye olarak altınların verilmesi durumunda serbest bırakılacaklardı (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 396).²⁴ Haçlıların gerçek emellerini ve yapılan seferlerin asıl ruhunu göstermesi açısından Süryânî müellifin verdiği bu bilgi kıymetlidir.

Haçlılarla denizde yapılan mücadelelere de değinen yazar; 1181 yılında Haçlıların büyük bir gemiyi [Mısır'daki] Dimyat'a sulh yapmak amacıyla gönderdiğini, Arapların ise geminin içindeki 2.500 Haçlı tâciri ile denizcisini esir

¹⁹ Dânişmendliler hakkında geniş bilgi için bkz.: Muharrem Kesik, *Dânişmendliler (1075-1178) Orta Anadolu'nun Fatihleri*, İstanbul 2017; Abdülkerim Özeydin, "Dânişmendliler", *DİA*, VIII, 469-474.

²⁰ Günümüzde Adana'nın Feke ilçesinde bulunan kale hakkında bkz.: Robert W. Edwards, *The Fortifications of Armenian Cilicia*, Washington 1987, s. 259-260.

²¹ Gabon Kalesi hakkında bkz.: Edwards, *a. g. e.*, s. 265.

²² Bu sefer hakkında geniş bilgi için bkz.: Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara 2003.

²³ Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, II, 384-385. Müellif (*a. g. e.*, II, 385'te) Bizanslıların ihanetinden haberdâr olan Sicilyalıların Tep (?) şehrine gelerek buradaki Bizanslıları kılıçtan geçirdiklerini ve Edirne, Filibe'den sonra İstanbul'un etrafının da Sicilyalılar tarafından tahrip edildiğini belirtmektedir.

²⁴ Yazar, Kilikya Ermeni hâkimi Thoros'un 1157 yılında Antakya Prinkepsi Renaud de Chatillon ile birlikte Kıbrıs Adası'na düzenledikleri baskını anlatıyor görünmektedir. Geniş bilgi ve karşılaştırma için bkz.: Ebru Altan, "Renâud de Chatillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160), Mâverâ-i Ürdün Senyörü (1177-1187)", *Tarih Dergisi*, Sayı 55 (2012/1), İstanbul 2013, s. 5.

ettiğini ve buna sebep olarak da barış devrinin son bulmuş olduğunu söylediklerini kaydetmektedir (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 428).

Yine aynı yıl içerisinde ilk defa Haçlıların Kızıldeniz'de seyrüsefer ettiklerinden bahseden müellif, özellikle zengin mallarla geri dönen Haçlıların [Kızıldeniz'deki] Ayzâb şehrinin birçok sakinini öldürdüğünü, yaşanan elim gelişmeler üzerine gemilerini Kızıldeniz'e aktaran Selâhaddîn'in onlara yetişip muharebe ettiğini ve iki tarafın da zayıflar verdiğini aktarır (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 428).

Eserde 1183 yılı olayları içerisinde Sicilya Kralı'nın [II. William (1166-1189)] Bizanslıların şehirlerini yıkıp tahrip ettiği nakledilmektedir (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 429).²⁵

Yazar, Selâhaddîn Eyyûbî'nin Hittin Savaşı'nda (4 Temmuz 1187) Kudüs Krallık ordusunu imha ettikten sonra krallığa ait sahil şehirlerini art arda ele geçirmesine de değinmektedir. Verilen bilgiye göre; [Filistin'in batı kıyısında bulunan sahil şehri] Akkâ'nın Selâhaddîn tarafından ele geçirilmesini müteakiben Suriye, Lübnan ve Filistin topraklarındaki en önemli sahil şehirlerinin de Eyyûbî Devleti'ne [1171-1462] katıldığını belirten Ebü'l-Ferec, Akkâ'dan sonra sırasıyla Hayfa, Nablus, Tibnîn, Sayda, Kayseriyye, Yafa, Beyrut, Nâsıra ve Cübeyl'in ele geçirildiğinden bahsetmektedir (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 443-444).

Dönemin çağdaşı olarak Haçlılarla denizlerde yapılan mücadeleler hakkında çeşitli bilgiler aktaran müellif, Selâhaddîn'in 2 Ekim 1187'de Kudüs'ü de fethinin ardından Doğu'da Haçlı Krallığı'nın elinde kalan son tutunma noktası, Lübnan'daki Sûr [Tyros] şehrinin ele geçirilmesi için nasıl büyük gayret sarf ettiğine de temas eder. Bu hususta sultanın askerlerine şunları dediğini kaydeder: *"Deniz sahilinde Frankların Sûr'dan başka barınabilecekleri bir yer kalmadı. Bu şehri zapt edersek onların bütün ümitleri kırılır, biz de onlardan kurtuluruz!"* Ancak Selâhaddîn her ne kadar Sûr'u ele geçirmek için azmettiyse de başarılı olamayarak geri dönmek zorunda kaldı (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 446-447).²⁶

Bunu takip eden dönemde Batı dünyası III. Haçlı Seferi için Doğu'ya yapılacak yeni bir sefer hazırlığı içindeyken Sûr'da tutunmaya çalışan Haçlılara Sicilya'dan yardım gönderilmişti. Yazarın bu konuda verdiği bilgiye göre; 1188 yılında Haçlı savaşçıları Sicilya'dan gemilerle gelerek Hıristiyanlara yardım etmek istedikleri zaman, Sicilya'nın Haçlı kumandanı, Selâhaddîn'e: *"Siz bütün sahil boyunca Frankların hükümdarısınız, Fakat Franklara bıraktığınız yer çok küçüktür. Sizin onları tamamıyla ortadan kaldırmanız doğru değildir. Çünkü bu takdirde büyük bir millet deniz yolu ile gelerek size hücum eder, siz de bu yüzden birçok eziyetlere uğrarsınız. Bu zavallı kimselerin size komşu*

²⁵ Müellif burada muhtemelen Normanların Selânik çıkarmasından bahsetmektedir. Bu çıkarma 6-24 Ağustos 1185 tarihleri arasında gerçekleşmişti. Daha sonra Sicilyalılar Bizans'ın başkentine doğru hareket etmişler ancak şehrin istilâsı hususunda başarısız olmuşlardı. Bkz.: Ferdinand Chalandon, *Historire de la Domination Normande en Italie et en Sicile*, Paris 1907, II, 403-414.

²⁶ Bu başarısızlıkla ilgili yazarın (a. g. e., II, 447) verdiği ayrıntılar ilginçtir: *"İskenderiye'den Sûr'a yapılacak sefer için istenen gemiler geldikten sonra birçoğu tahrip edildi!"* Bu bilgi savaş başlamadan önce gemilerin batırılması için girişimlerin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bar Hebraeus'un Kronografyası'nda Denizler Bahsi (Akdeniz-Kızıldeniz-Basra Körfezi-Karadeniz)

kalmaları daha iyidir... ” deyince Selâhaddîn kendisine şu cevabı verdi: “Bizim şariatımız dinimizi bütün kuvvetimizle yüksek tutmayı emreder. Onun için Allah ne dilerse o olur...” Bunun üzerine Frank, Selâhaddîn'in yanından ayrıldıktan sonra memleketine döndü (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 448-449).

III. Haçlı Seferi ordularının deniz yoluyla Doğu'ya ulaşmasının ardından Kudüs'ün son Haçlı Kralı Guy de Lusignan'ın²⁷ girişimi sonucunda Haçlı orduları Akkâ'yı hedef olarak seçmişti. Haçlı ordularının Akkâ kuşatması hakkında bilgi veren yazarın ifadesine göre; 1189 yılında Haçlılar Sûr şehrinde çıkarak Akkâ'ya hareket ettiler. Haçlıların gittikçe kuvvetlendiklerini ve her gün deniz yolu ile yardım ve levâzım aldıklarını öğrenen Selâhaddîn onlarla savaşa tutuştu. İki taraf arasında Akkâ'yı elde etmek için yapılan savaş o kadar uzun sürdü ki, nihayetinde Selâhaddîn'in emri ile Akkâ'daki Araplar ölümlerini denize attılar. Haçlılardan maktul düşenlerin sayısı 2.000 idi (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 450-452).²⁸

Nitekim Selâhaddîn, Akkâ için daha sonra şunları söylemiştir: *“Franklar Kudüs için hazırlanıyorlar. Kudüs mantığı susuzdur. Onun için Kudüs'ü Akkâ gibi sanmayınız. Deniz olmasa idi Akkâ civarında da iki günden fazla kalamazdık.”*(Ebü'l-Ferec, II, 1999: 461).

Şehirler arasında deniz vasıtasıyla yapılan ticaret hususunda da bilgi veren müellif, Eyyübî Devleti'nin ilk sultanı Selâhaddîn Eyyübî'nin vefatından sonra kendisinden bahsettiği kısımda şu bilgileri vermektedir:

“Sultan Akkâ'nın karşısında karargâh kurduğu sırada ordunun kadısı ile birlikte bir gün at sırtında dolaşırken Yahudinin biri bağırdı ve şu sözleri söyledi: ‘Arapların şariatından yardım diliyorum!’ Köleler bu adama sordular: ‘Hasmın kim ve kimin tecavüzüne uğradın?’ Yahudi şu cevabı verdi: ‘Hasmın sultanın kendisidir ve onun köleleri bana tecavüz ettiler!’ Sultan bu sözlerden hiddetlenip derhâl atından inince kadı da aynı şekilde hareket etti. Sonra Selâhaddîn kadının karşısında Yahudi ile beraber yan yana durdu ve Yahudi şu sözleri söyledi: ‘Ben bir Yahudiyim ve Şam tâcirlerindenim. Deniz yolu ile İskenderiye'den geliyorum. Yanımda 20 yük şeker vardı. Akkâ Limanı'na çıkınca sizin adamlarınız beni soydular ve bana şu sözleri söylediler: ‘Sen bir kâfırsın ve senin malların sultanın hakkıdır!’ Bunun üzerine sultan şekeri alanları getirtti, bunlar şekeri hazineye vermiş olduklarını söylediklerinden şekerin bedeli onun emri ile Yahudi tâcire iade edildi.”(Ebü'l-Ferec, II, 1999: 464).

Kudüs için harekete geçen İngiltere Kralı'nın [I. Richard (1189-1199)]²⁹ gönderdiği elçiler nihayetinde anlaşma ve sulh yapılmasına zemin hazırlamıştı. Nitekim İngiltere Kralı şu sözleri kendisine bildirdi: *“Korku ve zaaf içinde uzak bir yere gittiğimi sanmayınız. Çünkü bir koç ancak hasmını toslamak için geriler...”* Yapılan anlaşmaya göre Yakın Doğu denizinin en gözde yerleri Yafa, Kayseriyye, Arsuf, Hayfa,

²⁷ Guy de Lusignan'ın Kudüs Haçlı Kralı ilân edilmesi ve daha sonra tesis edilen Kıbrıs Haçlı Krallığı'nın ilk hükümdarı olması, Lusignanların ilk devirleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Güneş Tilki, *Kıbrıs Haçlı Krallığı'nın Kuruluşu (1191-1205)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 57-86.

²⁸ Akkâ için 1191 yılında Haçlılar ile Selâhaddîn Eyyübî arasında yapılan ve Haçlıların zaferiyle neticelenen mücadeleler hakkında bkz.: a. g. e., II, 454-457.

²⁹ İngiltere Kralı'nın taç giydiği 3 Eylül 1189 tarihinden III. Haçlı Seferi'ne iştiraki ve sonrasında yaşadığı hadiseler tafsilatlı bilgi için bkz.: Tilki, a. g. e., s. 39 vd.

Akkâ, Antakya ve Trablus Haçlılarda kalacak, geri kalan şehirler Araplara ait sayılacaktı. Askalân ise harabe olarak bırakılacaktı (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 461).

Ebü'l-Ferec, IV. Haçlı Seferi ve bunu takip eden dönemdeki hadiselerle de temas etmiştir. Onun ifadesine göre; 1204 yılında Frankların üç reisi vardı: Birincisi Bundukiya [Venedik] Dukası,³⁰ ikincisi Fransızların şefi Markis,³¹ üçüncüsü ise İstanbul'a kura ile hâkim olan Gondofri³² idi.³³ Venedik hâkimi ise Girit, Rodos ve diğer adaları ele geçirdi. Fransızların reisi ise Laodikea [Denizli], Nikea [İznik] ve Philadelfia [Alaşehir/Manisa] ile diğer yerlere sahip oldu. Fakat Rumlar mukavemet ettiler ve ismi Laskaris [I. Theodoros Laskaris (1204-1221)] olan bir patrik Rumlara hâkim oldu.³⁴ Yazar, aynı yıl içerisinde yaşanan bir zelzele sebebiyle Lübnan'daki sahil kenti Sûr, Mısır, Filistin, Musul yanında Kıbrıs ve Sicilya adalarında da tahribat olduğuna değinmektedir (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 486).

1206 yılında [Türkiye Selçuklu Sultanı I.] Gıyâseddin Keyhüsrev [1192-1196, 1205-1211] Antalya'yı zapt etti. Burası sahil üzerinde bir şehirdir ve sultan buraya sekizinci ayın üçüncü günü girmişti. Kendisi bu seneden önce de buraya bir ordu göndermişti. Antalya'daki Rumlar yakın olduğu için Kıbrıs'a haber gönderdiler ve adadaki Franklar Rumlara yardım için geldiler. Bunun üzerine sultan, askerlerini şehirden uzaklaştırdı ve dağlardaki bir pusu içinde gizlendi. Şehir halkı bir müddet ıstırap çektikten sonra sultana haber göndererek şehri ona teslim ettiler. Türkler, Rumlar ile bir olup Franklar ile savaştılar. Sultan kaleyi aldı ve içindeki Frankları esir etti (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 488).

1207 yılında Kıbrıslılar, Araplardan birçok gemiyi zapt ettiler ve içindekileri esir aldılar. [Eyyûbî Sultanı] Âdil [1200-1218] keyfiyetten haber alınca askerleri ile Mısır'dan hareket etti. Bu yüzden Franklar da bir şey yapamadılar (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 491).

1214 yılında [Türkiye Selçuklu Sultanı I.] İzzeddîn Keykavus [1211-1220] Pontus Denizi üzerinde olan Sinop'a hâkim oldu ve buranın prensi olan Kir Alep'i³⁵ öldürdü.

³⁰ Enrico Dandolo.

³¹ Montferratlı Boniface.

³² İstanbul Lâtin Krallığı'nın ilk hükümdarı Baudouin de Flandre'dir. IX. Flandra ve VI. Hainault Kontu Baudouin diye de zikredilmektedir.

³³ Bu isimlerin yazılışları ve unvanları hakkında farklılıklar bulunmaktadır: Niketas Khoniates, *Historia (1195-1206)*, Türkçe trc. Işın Demirkent, İstanbul 2013; Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik*, Türkçe trc. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, Türkçe trc. Fikret Işıltan, Ankara 2008; David Nicolle, *Dördüncü Haçlı Seferi 1202-04*, Türkçe trc. Gürkan Ergin, İstanbul 2013.

³⁴ Ebü'l-Ferec, *a. g. e.*, II, 484. I. Theodoros Laskaris ve İznik Bizans Devleti kuruluş dönemi hakkında bkz.: İsmail Koçuk, *İznik Bizans Devleti Tarihi Kuruluş Devri (1204-1214)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

³⁵ Bu kişinin Trabzon Rum İmparatoru I. Aleksios Komnenos (1204-1222) olması muhtemeldir. Müellifin kaydı doğru görünmemektedir; zira, Sultan I. İzzeddîn Keykavus onu esir aldıktan sonra bırakmıştır. Bkz.: Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984, s. 302-306; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddîn Keykavus (1211-1220)*, Ankara 1997, s. 30-32. Trabzon Rum

Bar Hebraeus'un Kronografyası'nda Denizler Bahsi (Akdeniz-Kızıldeniz-Basra Körfezi-Karadeniz)

1215 yılında ise Antalya'yı Rumların elinden ikinci defa aldı (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 497).³⁶

Kronografya' da V. Haçlı Seferi (1218-1221) sırasında Haçlıların Dimyat çıkarması hakkında da mâlûmat mevcuttur. Müellifin kaydettiği bilgiye göre; 1218 yılında Haçlılar gemilere binerek Dimyat'a hücum ettiler. [Eyyûbilerin dördüncü hükümdarı I.] el-Melikü'l-Kâmil [Nâsirüddin (1218-1238)] Dimyat ile Haçlılar arasında bulunan Nil Nehri'ne büyük bir kule yaptırdı. Dört ay sonra bu kuleyi ele geçiren Haçlıların ilerleyişine karşın büyük kayıklarda delikler açarak bunları Nil'de batırdı; böylece büyük gemilerin nehirde ilerlemelerine engel olmak istedi. Ancak Haçlılar nehrin karşı kıyısında derin bir çukur kazdılar ve burayı nehir suyuyla doldurdular. Sonra gemilerini batırılan kayıklar üzerinden kaydirdılar ve Dimyat'ın suruna yaklaşarak nehrin üzerinden savaşa devam ettiler. Dokuz ay süren kuşatma ve el-Melikü'l-Kâmil'in Mısır'daki ihanetten korkarak yardım edememesi karşısında Dimyat ahali, sulh yoluyla şehri Haçlılara verdi (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 498-499).

1223 yılında [Türkiye Selçuklu Sultanı I.] Alâeddin Keykubad [1220-1237] Adrianos [Akdeniz] Denizi'nin sahili üzerindeki kuvvetli kaleyi alarak buraya Alâieye [Alanya] nâmını verdi (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 516).

Yazar eserinde 1250 yılı olayları içinde şu hadiseye değinmektedir; [iki yıl boyunca hükümdarlık vazifesini yürüten Eyyûbi Sultanı] el-Melikü'l-Muazzam'ın [Turan Şah] tutsak Fransa Kralı'nı serbest bıraktığını öğrenen babasının köleleri sultanı yakalamak için denize gemilerle açıldılar. Kendisini kuşatan kişilerden korunmak için ahşap bir kuleye sığınan sultan, saklandığı kulenin ateşe verilmesi üzerine kendisini denize atarak boğuldu (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 552). İç isyanlarda gemilerin kullanılması ve hareket kabiliyetini artırdığı hususunda başka bir örnek yine Ebü'l-Ferec tarafından okuyucunun bilgisine sunulmaktadır.

1289 yılının Nisan ayında Suriye'deki Araplar Akdeniz'in sahilinde olan Trablus şehrine karşı ordugâh kurarak şiddetli bir muharebeye giriştiler. Şehrin içinde bulunanlar ise Kıbrıs Adası'nda bulunan Frank akrabalarından yardım istediler ve onlar da deniz yolu ile muhasara altında olan dindaşlarına bir miktar asker gönderdiler. Bu askerlerin gelmesiyle yerliler kuvvetlendiler ve surların üzerine çıkarak, aşağı yukarı üç ay kadar büyük bir cesaretle harp ettiler. Fakat şehrin dışındakiler üstün gelerek surları mancınıklarla deldiler. Bunun üzerine Hıristiyanlar mağlup edileceklerini görerek gemilere bindiler ve Kıbrıs'a yöneldiler. Şehrin içinde

İmparatorluğu hakkında bkz.: İbrahim Tellioglu, *Kommenosların Karadeniz Hakimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Trabzon 2009; Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara 2013; Fatma İnce, *IV. Haçlı Seferi ve Trabzon*, Trabzon 2019. Türkiye Selçuklularının, Trabzon Rum İmparatorluğu'na düzenlediği sefer hakkında bkz.: Murat Serdar-Murat Hanar, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Akçaabat ve Çevresine Düzenlediği Sefer (1223)", *Uluslararası Düinden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 12-14 Ekim 2018*, Akçaabat 2019, s. 505-511.

³⁶ I. İzzeddin Keykavus bir ay süren kuşatmadan sonra 22 Ocak 1216 tarihinde tekrar Antalya'yı geri almayı başarmıştır. Bkz.: Muharrem Kesik, "Antalya'ya Yapılan İlk Akınlar ve Şehrin Selçuklu Hâkimiyeti Altına Girmesi", *Türkiye Selçukluları -Makaleler-*, İstanbul 2015, s. 133.

kalanlara ise Araplar hücum ettiler, bunlar da kılıçlarını çekerek Arapların içine karıştılar; bu kargaşa içinde ya öldüler ya da öldürüldüler. Araplar içinde maktul düşenlerin sayısı çok olduğu için bunlar bütün şehri tahrip ettiler ve yakmadıkları bir kule veya kilise bırakmadılar. Araplar sayılamayacak derecede ganimet elde etmeleri yanında birçok erkek ve kızı esir aldılar; sayısız miktarda papaz, rahip ve rahibeyi öldürüp şehri uğuldayan bir çöl hâlinde bırakarak gittiler (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 628).

1292 Haziran'ında ise Mısırlılar Haçlıların elinde bulunan Akdeniz sahilindeki Akkâ şehrini muhasara altına aldılar. Uzun süren kuşatmada Araplardan 20.000 kişinin öldüğünü kaydeden Ebü'l-Ferec, vâlinin ölümüne kadar Haçlıların kararlı bir şekilde mücadele ettiğini ve Müslüman Arapların onun ölümüyle inisiyatifi ellerine aldıklarını belirtirken, Akdeniz kıyısında Frankların başlarını sokacak hiçbir yer kalmadığını da ekler (Ebü'l-Ferec, II, 1999: 639-640).

İslâm'ın doğuşundan sonra Müslüman ve Hıristiyanların Akdeniz, Kızıldeniz, Basra ve Karadeniz'deki faaliyetleri, mücadeleleri, çıkarmaları yanında denizler hakkında önemli ve ilginç rivayetleri aktaran Ebü'l-Ferec'in *Kronografyası*'ndaki bilgilerden aşağıdaki tespitleri yapmak mümkün görünmektedir:

- 1) Yazarın verdiği bilgiler denizcilik tarihi açısından önemli olmakla birlikte yine aynı bağlamda İslâm kaynaklarının³⁷ verdiği bilgileri çoğu zaman doğrular ya da tamamlar niteliktedir. Eserde okuyucusu ile paylaştığı bilgilerin, muasır

³⁷ Denizcilik tarihi ile ilgili olarak Ortaçağ tarihi kaynaklarının esas alınmasıyla hazırlanmış bazı önemli akademik çalışmalar ve tezler için bkz.: 'Ali M. Fahmy, *Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D. (Studies in Naval Organisation)*, London 1950; Archibald R. Lewis, *Naval Power and Trade in the Mediterranean A. D. 500-1100*, Princeton-New Jersey 1951; A. Sâlim-A. M. el-Abbâdi, *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyye fi Mısır ve's-Şâm*, Beyrut 1981; Vassilios Christides, *The Conquest of Crete by the Arabs (ca. 824) A Turning Point in the Struggle between Byzantium and Islam*, Atina 1984; Archibald R. Lewis, *Nomads and Crusaders A.D. 1000-1368*, Bloomington-Indianapolis 1991; George F. Hourani, *Arab Seafaring*, Princeton 1995; Yaacov Lev, *Saladin in Egypt*, Brill/Leiden-Boston-Köln, 1999; John H. Pryor, *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş, Araplar-Bizanslılar, Batılılar ve Türkler*, Türkçe trc. Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, İstanbul 2004; John H. Pryor-E. M. Jeffreys, *The Age of ΔΡΟΜΩΝ, The Byzantine Navy ca 500-1204*, Brill-Leiden/Boston 2006; Dionysius A. Agius, *Classic Ships of Islam From Mesopotamia to the Indian Ocean*, Brill 2007; Doğan Mert Demir, *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbî Deniz Kuvvetleri*, İstanbul 2019; Öztürk, a. g. e.; Burak Gani Erol, *Memlûk Deniz Kuvvetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012; Burak Arslan, *Girit İslâm Emîrliği (827-961)*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2013; Andrew. S. Ehrenkreutz, "The Place of Saladin in the Naval History of the Mediterranean Sea in the Middle Ages", *Journal of the American Oriental Society* 75/2, (1955), s. 100-116; Archibald R. Lewis, "The Moslem Expansion in the Mediterranean, A. D. 827-960", *The Islamic World and the West, A. D. 622-1492*, ed. A. R. Lewis, NewYork & London & Sydney & Toronto 1970, s. 17-23; Archibald R. Lewis, "Byzantine and Moslem Shipping in the Mediterranean, 500-1250", *The American Neptune* 47, (1987), s. 157-167; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Döneminde Doğu-Akdeniz'de Deniz Hakimiyeti", *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri 17-18 Mayıs 2004, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi*, İstanbul 2005, s. 49-70.

Bar Hebraeus'un Kronografyası'nda Denizler Bahsi (Akdeniz-Kızıldeniz-Basra Körfezi-Karadeniz)

- yahut halefi olan müverrihlerin eserlerinde kaydettiği bilgi ve tespitler ile teyit edilecek mahiyette olması önemlidir.
- 2) Müslümanların ve gayri müslimlerin denizlerdeki mücadele ve savaşlarını itikadî cihetten tefsir eden yazar, bu hususta bîtaraf olmaya itina etmiş görünmektedir.
 - 3) Denizlerde tahakkuk eden tarihî olaylar kayıt altına alınmakla kalınmamış, gerçekleşen hadiselerin arka plânında neler olduğu ve sonuçlarının hangi tarzda etkiler meydana getirdiği de tahlil edilmiştir.
 - 4) Yapıttan, denizlerde cereyan eden mücadelelerin inkıtaa uğramadan devam ettiği ve bu durumun yapıt te'lif edilirken sarîh bir surette vurgulandığı anlaşılmaktadır.
 - 5) Müellifin üslubundaki i'câz sayesinde eserin pek çok yerinde veciz, orijinal ve dikkat çekici cümleler ile karşılaşmak mümkündür. Bu üslup ile kaleme aldığı rivayetler, kimi zaman okuyucuda hayret hissini uyandıracak bir anlatım tarzına sahiptir.
 - 6) *Kronografya'* da nadiren hadiselerin meydana geldiği yıl ve bu hadiselerde rol oynayan kişiler hakkında diğer eserlerle uyuşmayan muhtelif bilgilere de rastlanmaktadır.
 - 7) Müellifin pek çok müslüman müverrih gibi tarihî hadiselerde rol alan gemilerin isimlerini ve bunlara ait hususiyetleri zikretmede ihmalkârlık gösterdiği anlaşılmaktadır.
 - 8) Eserde Müslüman Arapların, Bizanslıların, Haçlıların ve Türklerin Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Denizi (Körfezi) ve Karadeniz'de vuku bulan faaliyetlerine dair önemli bilgiler sunulmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Agius, D. A., *Classic Ships of Islam From Mesopotamia to the Indian Ocean*, Brill 2007.
- Alptekin, C., "Artuklular", *DİA*, III, 415-418.
- Arslan, B., *Girit İslâm Emîrliği (827-961)*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2013.
- Beihammer, A. D., "The First Naval Campaign of the Arabs against Cyprus (649, 653): A Reexamination of the Oriental Source Material", *Graeco-Arabica IX-X*, ed. George K. Livadas, Atina 2004, s. 47-68.
- Brooks, E. W., "The Campaign of 716-718 from Arabic Sources", *Journal of the Hellenic Studies* 19, (1899), s. 19-31.
- Chalandon, F., *Historire de la Domination Normande en Italie et en Sicile*, Paris 1907, II.
- Christides, V., *The Conquest of Crete by the Arabs (ca. 824) A Turning Point in the Struggle*

MURAT ÖZTÜRK

between Byzantium and Islam, Atina 1984.

Christides, V., "The Naval Engagement of Dhāt as-Sawārī A. H. 34/ A. D. 655-656 A Classical Example of Naval Warfare Incompetence", *Byzantina* 13/2, Selânik 1985, s. 1331-1332.

Christides, V., "The Second Arab Siege of Constantinople (717-718?): Logistics and Naval Power", *Bibel, Byzanz und Christlicher Orient*, ed. D. Bumazhnov, E. Grypeou ve diğeri, Levuen-Paris-Walpole 2011, s. 511-535.

Conrad, L. I., "The Conquest of Arwād: A Source-Critical Study in the Historiography of the Early Medieval Near East", *The Byzantine and Early Islamic Near East, I, Problems in the Literary Source Material*, ed. Averil Cameron-Lawrence I. Conrad, Princeton-New Jersey: Darwin Press 1992, s. 317-401.

Conrad, L. I., "The Arabs and the Colossus", *Journal of the Royal Asiatic Society* 6, (1996), s. 165-187.

Daly, K. N., *Greek and Roman Mythology*, New York 2009.

Demir, D. M., *Salâhaddin'in Gemileri Salâhaddin Devrinde Akdeniz'de Eyyûbî Deniz Kuvoetleri*, İstanbul 2019.

Demirkent, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146)*, Ankara 1974, 1990, I-II.

Demirkent, I., *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997.

Demirkent, I., "Haçlı Seferleri Döneminde Doğu-Akdeniz'de Deniz Hakimiyeti", *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri 17-18 Mayıs 2004*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2005, s. 49-70.

Demirkent, I., "Bizans", *DİA*, VI, 230-244.

Demirkent, I., "Haçlılar", *DİA*, XVI, 525-546.

Ebü'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Chronicon Syriacum*, Yay. P. Bedyan, Paris 1890; İng. trc. E. W. Budge, *The Chronography of Gregory Abu'l-Faraj*, I-II, London 1932; İngilizceden Türkçeye trc. Ömer Rıza Doğrul, *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, Ankara 1999.

Edwards, R. W., *The Fortifications of Armenian Cilicia*, Washington 1987.

Ehrenkreutz, A. S., "The Place of Saladin in the Naval History of the Mediterranean Sea

Bar Hebraeus'un Kronografyası'nda Denizler Bahsi (Akdeniz-Kızıldeniz-Basra Körfezi-Karadeniz)

in the Middle Ages", *Journal of the American Oriental Society* 75/2, (1955), s. 100-116.

Erol, B. G., *Memlûk Deniz Kuvvetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

Fahmy, A. M., *Muslim Sea-Power in the Eastern Mediterranean from the Seventh to the Tenth Century A.D. (Studies in Naval Organisation)*, London 1950.

Guilland, R., "L'Expedition de Mesleme contre Constantinople 717-718", *Etudes Byzantines*, Paris 1959, s. 89-112.

Hâshmî, Y. A., "Dhātu's-Sawārî: A Naval Engagement between the Arabs and Byzantines", *Islamic Culture* 6, (1961), s. 55-64.

Hırçın, Z. C., *Sicilya Normanları'nun Kuzey Afrika'ya Düzenlediği Deniz Aşırı Seferler ve Deniz Gücü (483-548/1091-1154)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Hourani, G. F., *Arab Seafaring*, Princeton 1995.

İnce, F., *IV. Haçlı Seferi ve Trabzon*, Trabzon 2019.

İnce, F. "Gregory Abû'l-Farac'ın Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Geçmişten Günümüze Malatyalı İlim ve Fikir İnsanları Sempozyumu 17-19 Kasım 2017*, I, Ankara 2018, s. 79-91.

Jenkins, R. J. H., "Cyprus between Byzantium and Islam A. D. 685-965", *Studies Presented to D. M. Robinson 2*, ed. G.E. Mylonas-D. Raymond, 1006-1014, Saint Louis, Mo: Washington University 1953, s. 59-66.

Keçiş, M., *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara 2013.

Kesik, M., "Antalya'ya Yapılan İlk Akınlar ve Şehrin Selçuklu Hâkimiyeti Altına Girmesi", *Türkiye Selçukluları -Makaleler-*, İstanbul 2015.

Kesik, M., *Dânişmendliler (1075-1178) Orta Anadolu'nun Fatihleri*, İstanbul 2017.

Koca, S., *Sultan I. İzzettin Keykavus (1211-1220)*, Ankara 1997.

Koçuk, İ., *İznik Bizans Devleti Tarihi Kuruluş Devri (1204-1214)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

MURAT ÖZTÜRK

- Kyrris, C. P., "The Nature of the Arab-Byzantine Relation in Cyprus from the Middle of the 7th to the Middle of the 10th Century A. D.", *Graeco-Arabica-First International Congress on Grek and Arabic Studies III*, Atina 1984, s. 149-175.
- Lev, Y., *Saladin in Egypt*, Brill/Leiden-Boston-Köln, 1999.
- Lewis, A. R., *Naval Power and Trade in the Mediterranean A. D. 500-1100*, Princeton-New Jersey 1951.
- Lewis, A. R., *Nomads and Crusaders A.D. 1000-1368*, Bloomington-Indianapolis 1991.
- Lewis, A. R., "The Moslem Expansion in the Mediterranean, A. D. 827-960", *The Islamic World and the West, A. D. 622-1492*, ed. A. R. Lewis, New York & London & Sydney & Toronto 1970, s. 17-23.
- Lewis, A. R., "Byzantine and Moslem Shipping in the Mediterranean, 500-1250", *The American Neptune* 47, (1987), s. 157-167.
- Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Türkçe trc. Işın Demirkent, Ankara 1992.
- Nicol, D. M., *Bizans ve Venedik*, Türkçe trc. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000.
- Nicolle, D., *Dördüncü Haçlı Seferi 1202-04*, Türkçe trc. Gürkan Ergin, İstanbul 2013.
- Niketas Khoniates, *Historia (1195-1206)*, Türkçe trc. Işın Demirkent, İstanbul 2013.
- Özaydın, A., "Dânişmendliler", *DİA*, VIII, 469-474.
- Özaydın, A., "İbnü'l-İbrî", *DİA*, XXI, 92-94.
- Öztürk, M., *Fâtımîler'in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- Öztürk, M., "Zâtü's-Savârî", *DİA*, XLIV, 152-153.
- Pryor, J. H., *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş, Araplar-Bizanslılar, Batılılar ve Türkler*, Türkçe trc. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç, İstanbul 2004.
- Pryor, J. H.-E. M. Jeffreys, *The Age of ΔΡΟΜΩΝ, The Byzantine Navy ca 500-1204*, Brill-Leiden/Boston 2006.

Bar Hebraeus'un Kronografyası'nda Denizler Bahsi (Akdeniz-Kızıldeniz-Basra Körfezi-Karadeniz)

- Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, Türkçe trc. Fikret İşıltan, Ankara 2008.
- Sâlim, A.-A. M. el-Abbâdi, *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyye fi Mısır ve's-Şâm*, Beyrut 1981.
- Serdar, M.-Murat Hanar, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Akçaabat ve Çevresine Düzenlediği Sefer (1223)", *Uluslararası Düinden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 12-14 Ekim 2018*, Akçaabat 2019, s. 505-511.
- Sevim, A., *Ünlü Selçuklu Komutanları: Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, Ankara 1990.
- Stratos, A. N., "The Naval Engagement at Phoenix", *Charanis Studies, Essays in Honor of Peter Charanis*, New Brunswick-New Jersey 1980, s. 229-247.
- Sümer, F., "Afşin", *DİA*, I, 440-441.
- Tellioğlu, İ., *Kommenosların Karadeniz Hakimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Trabzon 2009.
- Tilki, G., *Kıbrıs Haçlı Kralığı'nın Kuruluşu (1191-1205)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984.

MURAT ÖZTÜRK

| 622

| **Social Sciences Researches Journal**